

Archeologický výzkum historického jádra Prahy – strategie a dilema

Jarmila Čiháková

Výzkum historického jádra města má svá specifika – výzkum v žijícím městském organismu a uspořádání terénních jednotek principem tellové stratigrafie, která ho odlišuje od jiných typů archeologických výzkumů a výrazně determinují jeho strategii a možnosti.

1. Koncepce

Oba aspekty – výzkum v žijícím městském organismu a výzkum v tellových stratigrafiích, zásadním dilem ovlivňují koncepci archeologického výzkumu, neboť z volby mezi záchranným archeologickým výzkumem při stavební činnosti a systematickým výzkumem neohrožených lokalit je archeologický výzkum historického jádra Prahy jednoznačně redukován na výzkum záchranný. Skutečnost, že koncepce systematického výzkumu neohrožených lokalit není v jádru Prahy aplikována, je dána snahou chránit neohrožené terény a uchovat je pro příští bádání. Tento postoj koresponduje s provozními důvody života města, finanční náročností výzkumu zatěžující státní rozpočet a zejména vysokým počtem záchranných akcí vyvolaných stavbou, který zcela vyčerpává kapacity odborných pracovníků účastnících se výzkumu historického jádra Prahy. Prudký nárůst záchranných archeologických výzkumů v historickém jádru Prahy po roce 1991 dokumentuje

rok	počet let	celkem výzkumů	NPÚ-P	ostatní instituce	počet výzkumů na rok
1971	1	8	3	5	8,0
1972	1	10	3	7	10,0
1973	1	7	4	3	7,0
1974, 1975	2	7	2	5	3,5
1976, 1977	2	12	9	3	6,0
1978	1	16	10	6	16,0
1979-1981	3	28	16	12	9,0
1982-1986	5	33	24	9	6,6
1987	1	17	12	5	17,0
1988, 1989	2	30	24	6	15,0
1990, 1991	2	29	25	4	14,5
1992-1994	3	118	70	48	39,3
1995, 1996	2	86	61	25	43,0
1997, 1998	2	76	44	32	38,0
1999, 2000	2	78	63	15	39,0

tabulka 1:

Počet záchranných archeologických výzkumů v historickém jádru Prahy v jednotlivých letech. Tabulka vychází z přehledů výzkumů s pozitivními archeologickými nálezy publikovaných ve víceméně pravidelných intervalech v „Kronice“ Pražského sborníku historického. Teprve od roku cca 1980 se uvedení každého pozitivního výzkumu v PSH a vazba na rok exkavace stávala samozřejmostí.

Absence možnosti realizovat v historickém jádru Prahy výzkum systematický vedla k vyzdvížení významu záchranných výzkumů, jejichž úkolem je nahradit svou vypovídací hodnotou klasický systematický výzkum vedený s cílem zodpovědět předem formulované otázky. Proto jsou na vypovídací hodnotu záchranných výzkumů kladeny nároky srovnatelné s výzkumem systematickým. Lze říci, že nároky jsou ještě vyšší. Výzkum nemá odpovědět jen na nynější konkrétní otázku, ale vzhledem k rychlému úbytku archeologických terénů má být veden tak, aby byl schopen zodpovědět i otázky, které teprve vyvstanou. Je snahou, aby se záchranný výzkum lišil od klasického systematického výzkumu vedle způsobu financování jen způsobem určení místa odkryvu, které u záchranného výzkumu určuje stavebník s projektantem, zatímco u systematického je určí archeolog podle otázky, na níž má odkryv odpovědět. Ve vztahu mezi koncepcí archeologického výzkumu a mírou jeho požadované vypovídací hodnoty došlo v Praze k posunu pojmu „systematický výzkum“ a odklonu od jeho spojení s neohroženou lokalitou a řešením jasně formulované konkrétní otázky. Lze konstatovat, že v Praze probíhá prostřednictvím záchranných výzkumů systematický výzkum jejího historického jádra jako jediné lokality.

Protože v Praze výzkum neohrožených lokalit neprobíhá, jsou další soudy o strategii archeologického výzkumu v historickém jádru Prahy podloženy výlučně zkušenostmi z realizace výzkumů záchranných.

2. Determinanty

Okolnosti výrazně ovlivňující strategii výzkumu v historickém jádru Prahy určuje jednak stavebník (tj. determinanty z hlediska oboru vnější), jednak vycházejí z dosavadního vývoje oboru (tj. determinanty oborové) – viz. **schema A**

schema A

2.1. Determinanty vnější

Stavebník má v organizaci archeologického výzkumu Prahy mimořádnou úlohu, neboť jeho podíl se projevuje:

a) určením místa, druhu a rozsahu plánovaného stavebního zásahu

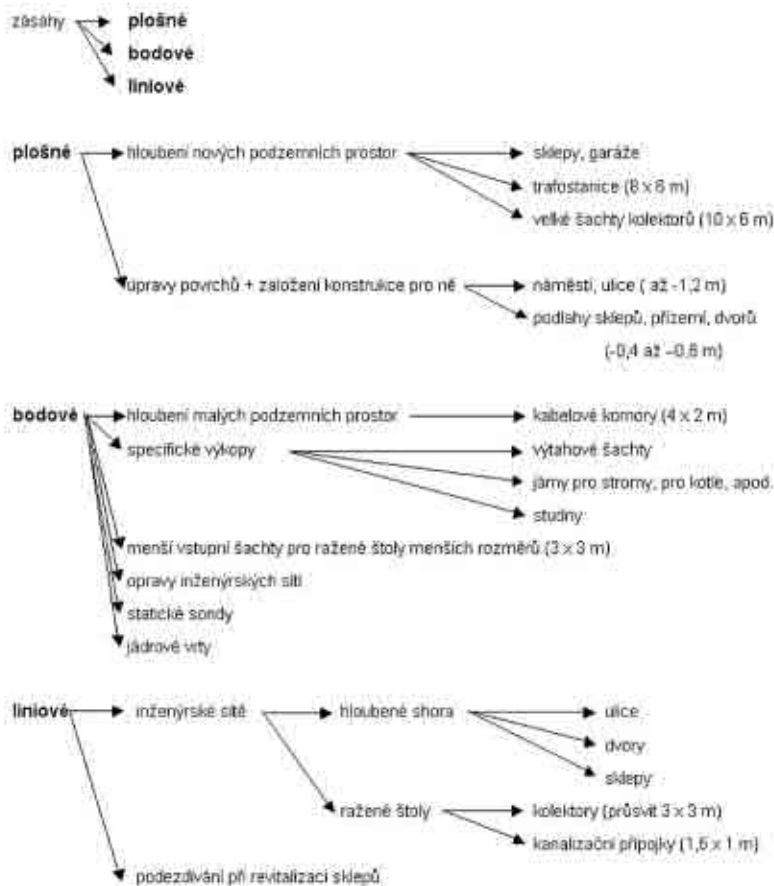
b) volbou způsobu, jakým se protne stavebníkův záměr s ochranou archeologické památky

c) mírou ochoty respektovat časové a finanční mantinely pro provedení výzkumu.

Druh zemního stavebního zásahu, jehož důsledkem je vyvolání záchranného archeologického výzkumu, je v současnosti oproti počátkům 80. let (Hrdlička 1983, 613) pro výstavbu v jádru Prahy kategorie natolik široká, že je lepší ji vyjádřit **schématem B**. Zpravidla je při jedné stavební akci kombinováno více druhů stavebních zásahů. Stalo se pravidlem, že čím je stavební akce větší, tím je v doprovodné technické zprávě a předkládaném projektu menší specifikace zemních zásahů. Např. při výměně povrchu dvora či podlahy je jen zřídka zmíněn plošný výkop pro její konstrukci, často při výměně podlah v suterénu není v projektu uvedeno vedení vzduchotechniky. V posledních letech se velký podíl výzkumu udal při realizaci liniových staveb. Na Malé Straně je kladen důraz na pořizování dokumentace jejich podélných stěn na souvislých profilech, a to jak při hloubení shora, kde je to obvyklé (výzkumy Malostranské náměstí, Josefská, Mostecká), tak v ražených štolách (z publikovaných výzkumů Valdštejnské náměstí, Tržiště 259, Valdštejnská 154).

schema B

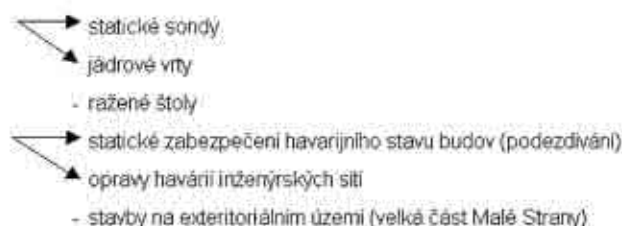
druh stavebního zásahu (typ staveniště) → určuje celkový možný rozsah ohrožených terénů (plochu i hloubku)

Z hlediska legislativy nejsou všechny druhy zemních stavebních zásahů podchytilitelné stejnou měrou. Zatímco o většině akcí se odborná pracoviště dozví při vyřizování žádosti o stavební povolení, v němž je stavebníkovi nutnost připustit záchranný archeologický výzkum nařízena, v historickém jádru Prahy jsou i druhy stavebních zásahů, které se takto dopřehované evidenci vymykají. Uplatnit zákony 20/87 Sb. a 242/92 Sb. ve znění pozdějších novel i na tyto akce je sice možné, ale dle mých zkušeností pouze v teoretické rovině. Rozhodující roli při objevení těchto akcí a při následné snaze prosadit výzkum hrají subjektivní faktory (osobní mezilidské vztahy). Takovýmito zásahy jsou (**schema K**) statické sondy a jádrové vrty, realizované v rámci předprojektové přípravy předcházející žádosti o stavební povolení.

schema K

stavby bez žádosti o stavební povolení a tudíž vybočující z evidence

Jiným druhem těchto zásahů jsou ražené štoly, které jsou podle baňského zákona povolovány a dozorovány pouze baňským úřadem, který má pokutuje prováděcí firmu, pokud do štoly vpusť pracovníka bez osvědčení o speciálním proškolení (v Praze např. od Metrostavu). Příklad, kdy se právně nepodařilo ošetřit ochranu archeologické památky ani přidělit pokutu za její zničení, byl odůvodněn jako „statické zabezpečení havarijního stavu budovy“. Statik může nařídit okamžité podezdění, aniž by byla oprávněnost jeho rozhodnutí zpětně kontrolovatelná. Tohoto postupu bylo zneužito v Mostecké čp. 279 a mělo za následek okamžité podezdění do hloubky 3,5 m na šířku místnosti 4 m bez jakéhokoli schválení i oznámení. I oprava havárií inženýrských sítí probíhá bez povolení řízení, v němž je možné nařídit výzkum. Specifickým problémem pro archeologické poznání Malé Strany jsou četná exteriorní území, na nichž neplatí české zákony, a zdá se, že ani zákony příslušných zemí, které se podpisem Maltské konvence také přihlásily k ochraně archeologického dědictví. Jediný výzkum, který kdy na exteriorním území na Malé Straně proběhl, byl výzkum provedený V. Pišou na zahradě francouzského velvyslanectví v 60. letech. (Ne všechna zastupitelství však mají statut exteriorního území)

2.2. Determinanty oborové

Oborové determinanty (schema C) při volbě strategie záchranného výzkumu vycházejí z dosavadní odborné znalosti prostoru zasaženého plánovaným stavebním zásahem. Zatímco druh stavebního zásahu určuje celkový možný rozsah výzkumu v kubických metrech, srovnání hloubky plánované akce s aktuálním stavem geomorfologické rekonstrukce daného území stanoví základní výškový interval archeologického zájmu. (Později také pomůže při interpretaci zastížených situací) Východiskem pro rekonstrukci přirozeného georeliéfu historického jádra Prahy je Mapa archeologických dokumentačních bodů (MADB), sestavená L. Hrdličkou. Rozpačité naše pracoviště (Národní památkový ústav – Praha) přistupuje k plošným zásahům v případě, že dno výkopu nedosáhne báze antropogenního nadoží a je zřejmé, že nejspodnější vrstvy stratigrafie se jednak poníží tím, že se stanou pracovní plochou stavby, jednak se dlouhodobě či naprosto zneprístupní pro budoucí bádání. Na plochách menšího rozsahu se proto někdy snažíme prosadit výzkum až na bázi nadoží. Při stanovení druhého rozměru výzkumu – rozsahu výzkumu do plochy, podmiňuje volbu dalšího postupu odborná znalost dosavadního stavu bádání v okolí akce. Orientaci v archeologickém výzkumu historického jádra Prahy od jeho počátku po současnost poskytuje výše zmíněná Mapa archeologických dokumentačních bodů (MADB), kterou doprovází vyčerpávající katalog veškerých zpráv a literatury k jednotlivým akcím. Jiná mapa – Mapa stavu archeologických terénů (MSAT), sestavená pod vedením M. Omečky, zobrazuje pravděpodobný rozsah zachování archeologických terénů v místě a okolí plánované akce. Nutno podotknout, že vynesení pouze známých sklepních prostor (zpravidla zahloubených do rostlého terénu či na jeho úroveň) je zobrazena maximální možná míra zachování. Reálná míra zachování archeologických terénů je podstatně nižší v důsledku množství inženýrských sítí a neznámých, již zaniklých podzemních prostor. Na základě osobních zkušeností a map MADB a MSAT je možné volit mezi kompletním provedením výzkumu v celé ploše zásahu a mezi metodou vzorku.

Nikdo z našeho pracoviště s bohatou zkušeností s výzkumy v historickém jádru Prahy se nedomnívá, že pro tento prostor je pro stratigrafie starší než období NO 2 (ve smyslu Kuna 1992) metoda vzorku vhodná. Trvat v historickém jádru Prahy na kompletním výzkumu plochy je možné i díky menším rozměrům drahých městských parcel ve srovnání se stavbami v plenéru. Zatímco pro situace novověké (NO 2) pokládáme metodu vzorku nejen za vhodnou, ale přímo za nutnou, pro situace středověké a renesanční (NO 1) ji pokládáme za přípustnou jen naprosto výjimečně, pokud se objeví nálezové okolnosti (výplně rozměrných zapuštěných objektů – např. příkop apod.), s nimiž se nedalo před zahájením exkavace počítat ani je předpokládat. Příkladem, kdy byla metoda vzorku na Malé Straně z časových a legislativních důvodů aplikována, byl výzkum v roce 1979 v Kaiserštejnském paláci čp. 37/III v počátcích systematického výzkumu Malé Strany (Hrdlička 1983, 619). Teprve postupným zahušťováním sítě archeologických výzkumů v okolí se ukazuje, že prostor dvora paláce, z 80 % vybagrováný bez možnosti výzkumu, poskytoval zcela mimořádné informace a raně středověké nálezové okolnosti, které po dobu 25 let intenzivního výzkumu nenašly analogie odpovídajícího rozsahu a kvality. Jiná zkušenost s metodou vzorku byla učiněna při výzkumu v Ostrovni ulici čp. 125/II na Novém Městě pražském. Jako vzorek pro poznání nadožní situace místa zde měly posloužit 4 zjišťovací sondy rovnoměrně rozložené na ploše domovního dvora. Na základě sondáží byla podoba historického nadoží předběžně definována jako mocná, avšak nevyrazně strukturovaná historická stratigrafie tvořená převážně přemístěnými terény vrcholně středověkého až novověkého stáří. Raně středověké osídlení se zde projevilo pouze stopově v podobě nevelkého souvrství s objekty. Plošný výzkum, který navazal na zjišťovací etapu, přinesl překvapivě obraz zcela jiný. Dokumentoval na značné části dvora mimo plochu zjišťovacích sond vertikálně i horizontálně bohatě členěnou raně i vrcholně středověkou stratigrafii. V případě rezignace na provedení regulérního plošného archeologického odhalení lokality by tak naše rekonstrukce podoby osídlení místa zůstala založena na zcela nereprezentativním vzorku, který zásadnějším způsobem devaluje následnou historickou vypovědní hodnotu archeologických pramenů.

schema C

3. Strategie výzkumu

Strategie archeologického výzkumu historického jádra Prahy je dána jeho koncepcí výše odůvodněného systematického výzkumu lokality. Základní postup směřující k naplnění této koncepce se odehrává v několika stupních dle **schématu D**.

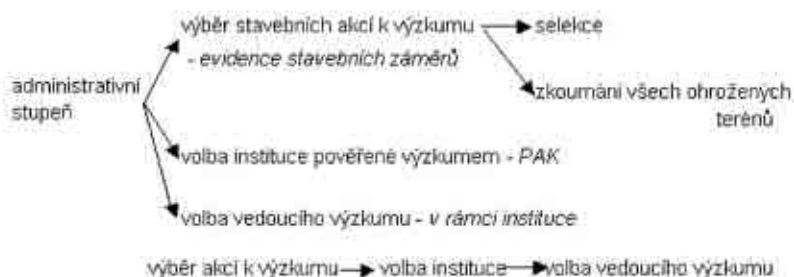
schema D

3.1. Administrativní stupeň

Administrativní stupeň strategie výzkumu zajišťuje jeho koordinaci. Spočívá ve výběru stavebních akcí s nutností výzkumu ze všech stavebních záměrů, ke kterým se vyjadřuje Archeologické oddělení Národního památkového ústavu pro Prahu při vyřizování žádosti o stavební povolení. Stavební akce určené k archeologickému výzkumu byly do počátku 80. let vybírány spíše podle velikosti, zkoumána byla především velká staveníště (vstupy do metra, obchodní domy, velké rekonstrukce). Od přelomu 70./80. let je realizována snaha o systematické archeologické sledování veškerých stavebních zásahů a záměrné vyhledávání akcí nehlášených, jejichž teoretickou oporou byla – pro výzkum historického jádra Prahy přelomová, studie L. Hrdličky (1983). Po volbě, která staveníště je nutno podrobit archeologickému výzkumu, následuje na jednáních Pražské archeologické komise volba instituce pověřené konkrétním výzkumem. V rámci instituce pak následuje volba osoby vedoucího výzkumu. Při volbě pověřené instituce a posléze i vedoucího výzkumu se vzhledem k rostoucím nárokům na kvalitu a rychlost provedení výzkumu prokazuje přínos určité specializace a vazby pracovišť i osobnosti na mikroregiony. Tato specializace je důsledkem hlubší znalosti problematiky a souvislosti, která často vychází i z možnosti využívat dosud nepřístupné prameny.

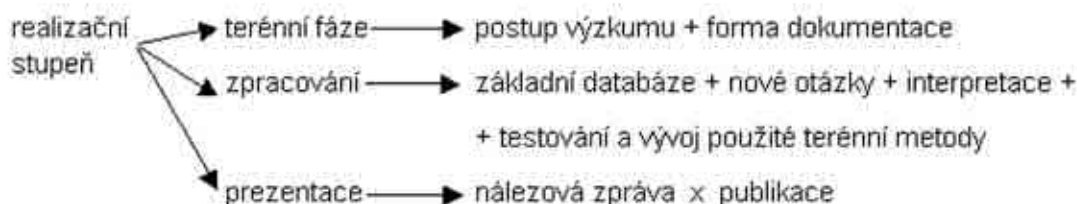
schema E

3.2. Realizační stupeň

Realizační stupeň, představující v rámci strategie archeologického výzkumu Prahy vlastní provedení konkrétního záchraného archeologického výzkumu (akce), je stejně jako na jiných lokalitách markantně ovlivněn osobností jeho vedoucího. Z tohoto pohledu archeologický výzkum nestojí na pomezí přírodních a společenských věd. Z hlediska exaktnosti je pro archeologický výzkum typická vysoká subjektivita, neboť vzhledem k destruktivnímu charakteru archeologického výzkumu chybí možnost revize a opakování, klíčová pro výzkum přírodovědný. Osobnost vedoucího výzkumu se projevuje ve všech třech složkách výzkumu – ve fázi terénní (exkavační), ve zpracování i v prezentaci výsledků. V terénní fázi postupem výzkumu a způsobem dokumentace ničného, ve fázi zpracování výpovědními možnostmi základní databáze, interpretaci nálezových situací a otevíráním otázek nových. Neopomenutelným výsledkem fáze zpracování je i testování použité dokumentační metody a zpětnou vazbou pak její další úpravy, které by měly vést k účelnějšímu výběru terénních informací i hospodárnému čerpání časových, finančních i personálních kapacit.

schema F

3.2.a. Terénní část akce

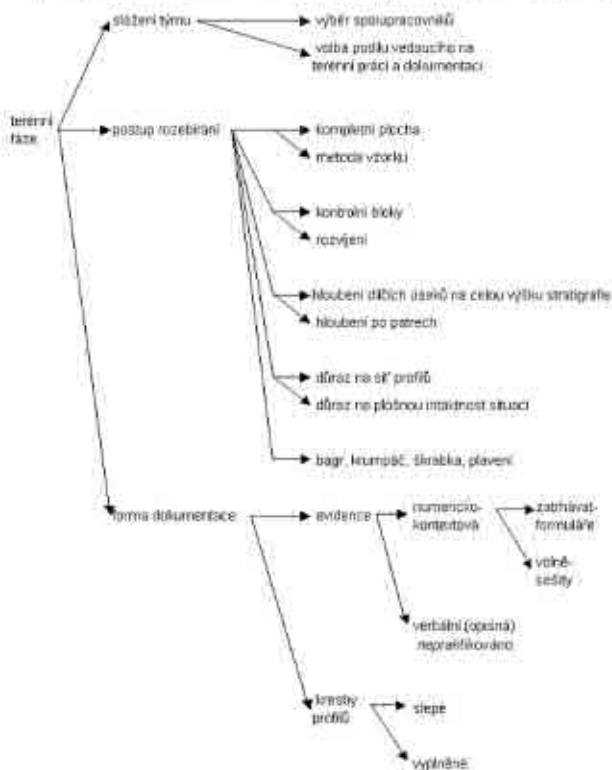
Nejvýraznější osobnost vedoucího výzkumu poznamenává terénní fázi výzkumu, která je stěžejní při přeměně souvrství zemín v historický pramen. V ní každá chyba má své následky, leckdy neopravitelně ohrožující kvalitu prameně. Volba taktiky realizace terénní fáze výzkumu staví před jeho vedoucího celou řadu strategických rozhodnutí (**schema G**). Bod, v němž možnost volby neexistuje, je ve způsobu lokalizace nálezů numerickým číslem vrstvy (popř. i dalšími podrobnějšími údaji – zpravidla i číslem řezu či polohu v síli) jako jediném možném způsobu, jak v současné době v historickém jádru Prahy označit nálezové okolnosti předmětu získaného při archeologickém výzkumu.

Při volbě taktiky pro postup rozebírání terénů preferuje naše pracoviště výpovědní hodnotu řezu před plošnými odkryvy kompletních situací, neboť plošnou likvidací uložení se ztrácí možnost jejího srovnávání a zpětné kontroly (smysl kontrolních řezů). Hustota řezů není standardní a např. na plošných výzkumech pod mým vedením je kladena tak, aby byl dokumentován profil každé zastížené uložení včetně jejich vztahů (s výjimkou výplní drobných objektů). K tomu slouží i řezy pomocné, omezené jen na profily stykových ploch či několika uložení (např. klíčový vztah uložení). Při volbě způsobu preparace uložení a vyhledávání

nálezu jsou často směrodatnější technické podmínky než ideální představa vedoucího výzkumu. Např. realizace kompletního proplavování není dána časem a financemi, ale je podmíněna možností napojení na přívod a odvod vody. Zejména odtok vody je v Praze velkým problémem, neboť rychlé zanášení kanalizace i košů v kanalizačních vpustích často znemožňuje tento postup aplikovat (např. na Malé Straně s nepropustným podložím nelze přímo na staveništi aplikovat vůbec).

Při volbě způsobu evidence je pro naše pracoviště směrodatný obsah, nikoliv forma. Každá stratigrafická jednotka má své číslo a všechny souvislosti (nálezy, okolnosti, popis, foto, stratigraf. vztahy aj.) jsou vyjádřeny přes toto číslo. Způsob zápisu takto pojaté, tj. numericko-kontextové dokumentace (čísla jako základ pro vyjádření souvislosti, souvislost jako náplň pojmu kontext) již je podružný – může mít formu zaškrťování do předepsaných formulářů nebo může být formou volného popisu zapisovaného do sešitů. Obojí umožňuje následně vyřizování společných počítačových databází, které je, vedle možnosti delegovat část úkolů vedoucího výzkumu na méně zkušené pracovníky, hlavním smyslem formulářového způsobu zpracování. Při rozhodování o konkrétní formě (např. u popisu uložení na předepsaný formulář 1 list = 1 vrstva nebo volný popis do sešitů 1 list = cca 40 vrstev) hraje roli zkušenost terénního pracovníka, čas, operativní prostor, vlhkost a podmínky pro udržení čistoty. Při obou variantách však pro naše pracoviště platí podmínka permanentní přítomnosti popisu uložení na výzkumu v době rozebírání uložení či jejího okolí. Popis je v době exkavace výchozím kritériem pro srovnávání a identifikaci uložení při pokračování v jejím rozebírání (např. při metodě postupného rozvíjení, kde nezůstávají stát kontrolní bloky do konce výzkumu, nebo při likvidaci těchto bloků), proto musí být k dispozici a musí vystihovat charakter uložení tak, aby uložení byla nezaměnitelná. Především v plošném výzkumu hraje zpětná identifikace uložení klíčovou roli. Tě napomáhá i volba varianty kresby řezů. Při rozhodování, zda zobrazit a zaměřit hrubé příměsí ve uložení (kamery, dřeva, hroudy uložení, lamelování, ...) či vyznačit pouze hranice uložení (tzv. slepé profily), je pro své výhody v praxi našeho pracoviště jednoznačně používána první varianta. Na výzkumech pod mým vedením je v dokumentaci používána pro možnost zpětné stratigrafické revize i samostatná řada čísel pro kamery, které se vyskytují současně v půdorysech i v řezech, a další číselná řada pro nálezy dřev (vyjma odpadu z opracování dřeva).

schema G

3.2.b. Fáze zpracování akce

Zpracování archeologického výzkumu je dlouhodobý proces, který v podstatě probíhá na dvou úrovních – na úrovni základní databáze a úrovni interpretace. Kvalitu konkrétní výzkumné akce a možnost jejího dalšího odborného využití určuje první z nich – způsob podchycení základních kategorií exkavačního postupu (ve smyslu nálezy, stratigrafické a jiné terénní jednotky, geodetická dokumentace a fotografická dokumentace aj.) a zejména vztahů mezi nimi. Soubor těchto základních kategorií a jejich vztahů představuje základní databázi výzkumu (**schema H**). Je centrálním systémem informací, v němž absence kterékoliv položky degraduje vypovídací schopnost celé, mnohdy náročné a s velkým nasazením provedené akce. Pokud je databáze bez chyb, může další práce na zpracování výzkumu pokračovat kdykoliv. Určitou kontrolou správnosti identifikace uložení a výkopů a jejich vztahů je Stratigrafické schéma (ve smyslu Čiháková 2001, 53), neboť při jeho sestavování vyplynou nejasnosti, které mají svůj původ v terénní dokumentaci. Protože je prvním a nejrychlejším indikátorem chyb, je výhodné, když je sestaveno současně s pořízením základní databáze, i když není její integrální součástí. V praxi NPÚ-P je snaha o co nejkratší interval mezi ukončením prací v terénu a vytvořením databáze.

schema H

Po vytvoření základní databáze výzkumu následuje, na našem pracovišti často v intervalu i několika let, druhá úroveň zpracování – interpretační. V ní je údajům z databáze dán určitý smysl a řád. Klíčová tvrzení, z nichž odvozujeme konkrétní interpretační dedukce, jsou uvedena ve **schematu I**.

schema I

- interpretace - premisy
- 1) Datace artefaktu není identická s datem uložení vrstvy, z níž byl artefakt vyzdvížen.
 - 2) Pro dataci vrstvy je výchozí analýza stratigrafie jako celku v pojetí postupného narůstání.
 - 3) Procentuální poměry ve složení nálezového souboru vypovídají jen o způsobu vzniku vrstvy, nikoliv o jejím stáří.
 - 4) Dataci vzniku nálezového souboru určuje po stratigrafii nejmladší nález (nejčastěji prvek keramického souboru).
 - 5) Dnešní stav neodrážá původní průběh a vzhled vrstev. Výzkum zastihl vrstvy v deformovaném stavu (zprohýbaně, přetřhaně vlivem sedání spodních výplní, aj.).

Výsledkem zpracování má být nálezová zpráva. Její podoba byla naposledy určena Příkazem ředitele (ArÚ ČSAV Praha) č. 3/92 E. Neustupným jako penzum základních informací o terénní části výzkumu. V podstatě toto pojetí odpovídá základní databázi výzkumu (bývalý ředitel M. Richter jí v 80. letech 20. století prosazoval jako Terénní nálezovou zprávu) doplněné o popis prostředí, okolnosti a historii výzkumu, cíle apod. Popis terénní situace je vyčleněn pro jednotlivé stratigrafické jednotky, výkopy atd., pokud možno v podobě formulátů. Pro stratigraficky náročné prostředí historického jádra města absence příslušné argumentované analýzy terénní situace a jejího datování s využitím všech dostupných údajů, především keramiky, znesnadňuje možnost pozdějšího používání takto pojeté nálezové zprávy. Povinnost rozčlenit stratigrafický sled do různých hierarchicky uskupených celků a zprostředkovat přehlednou orientaci mezi nimi autor výzkumu přenáší na další badatele, kterým pochopitelně orientace v základní databázi bez souhrnných kompletních víceúrovňových vývojových schémat (ve smyslu Čiháková 2001, 53-54) působí značné potíže a je pro ně velkou časovou zátěží. V praxi NPÚ-P proto nálezová zpráva obsahuje i analytickou interpretační část s příslušnou argumentací a výsledkem zprávy je historické vyhodnocení terénní situace a nálezů. Lze konstatovat, že nálezové zprávy vypracované na našem pracovišti jsou podrobnější než publikace výzkumu v tisku a jsou opravdovým ukončením zpracování.

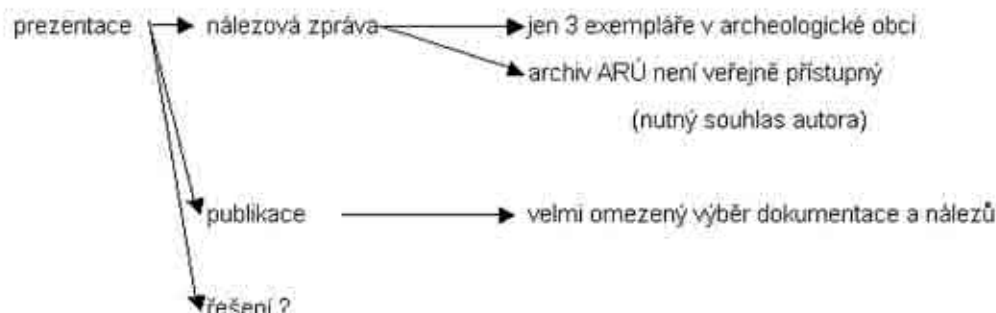
Podoba a stupeň náročnosti nálezové zprávy má zásadní vliv na rozvoj metodiky oboru. Má-li zpracování výzkumu současně plnit i funkci testování, z něhož vychází korekce a vývoj výzkumných metod, a otevírání nových otázek k řešení, je nezbytností dovést zpracování výzkumné akce ve složitých stratifických historického jádra města až do stadia argumenty podloženého kompletního historického vyhodnocení akce, neboť teprve podrobná interpretace a její argumentace mohou objevit mantinely použité terénní metody. V souladu s nařízením č. 3/92 je v podstatě zpracování ukončeno na úrovni základní databáze, jak vyplývá z bodu II.B. („Zhodnocení výsledku výzkumu: Autorův výklad a názor na výsledky výzkumu, zhodnocení zpracované etapy výzkumu; zda byl původní záměr splněn a které další otázky výzkum řeší či otevřel.“), neboť s podrobným vyhodnocením akce – analytickou částí zpracování završenou výslednou syntézou, se nepočítá. Při důsledném dodržování této směrnice hrozí reálné nebezpečí stagnace jak pro rozvoj exkavační složky oboru, tak i pro rozvoj osobností vedoucího výzkumu. Bez analytické části zpracování může dojít k zatížení řady výzkumů stejnou chybou. Z jiného úhlu pohledu ukončení zpracování

na úrovni základní databáze neotevřela žádné nové historické (apod.) otázky. Způsob, jak poznat, že pro historické závěry se z obrovského množství terénních informací podařilo využít maximum, náleží spolu s otázkou, zda se podařilo zprostředkovat maximum těchto informací ostatním badatelům, k největším z dilemat současného archeologického výzkumu historického jádra Prahy.

3.2.c. Fáze odborné prezentace akce

Prezentace výzkumu jako samostatná část jeho realizace je úzce propojena s problematikou zpracování výzkumu. Od úrovně, na níž bylo zpracování výzkumu ukončeno, se pak odvíjejí možnosti prezentace výzkumu a náročnost přípravy jeho publikace. Je zřejmé, že jiná jsou východiska pro publikaci výzkumu zpracovaného do úrovně NZ dle nařízení 3/92 ArÚ a jiná pro výzkum, který obsahuje v rámci NZ dokončené interpretační vyhodnocení zastižených situací. Zatímco u druhého typu zpracování je základem přípravy do publikace zpravidla redukce náleзовé zprávy (často nelehká), u prvního z nich spočívá základ přípravy pro publikaci v provedení chybějící analýzy a interpretačního vyhodnocení. Z tohoto hlediska je příprava publikace výzkumné akce se zpracováním 1. typu daleko obtížnější a deštruktivnější, než akce s 2. typem zpracování.

schéma J

Podstata problému prezentace výsledků výzkumu v historickém jádru města, stejně jako na jiných složitě stratifikovaných lokalitách (paleolit), nenaráží ani tak na dosaženou úroveň zpracování výsledků a časovou náročnost přípravy publikace, jako na možnost dokladovat předkládané interpretace veškerým argumentačním materiálem. Podrobné výzkumné metody mají za následek takové množství geodetické dokumentace, které se stává v publikacích překážkou. Na jedné straně odborná veřejnost vyvíjí tlak na možnost kontroly „kritiky pramene“ (Frolik 2002, 708 ... kontrola či nezávislá konstrukce stratigrafických schémat je obtížná, neboť ani v jednom případě nejsou publikovány všechny fezy a plány, které by to umožňovaly), na straně druhé není prostor, kde výsledky výzkumné akce včetně stěžejní dokumentace publikovat. V historickém jádru Prahy jsou nejčastěji takové akce, kde je každý rez stěžejní, neboť dokumentuje jiné vztahy. Praxe našeho pracoviště se proto orientuje na vypracovávání NZ 2. typu s obsáhlou interpretační částí, která ve spojení s vyběrpávající dokumentací v podstatě zastupuje publikaci výzkumu. Nevýhodou je nezvyk využívat tento druh pramene a malý počet exemplářů NZ (1 v archivu ArÚ, 1 v archivu NPÚ-P, 1 v archivu autora) a tím jejich špatná dostupnost, umocněná povinností žádat autora NZ o souhlas (např. na rozdíl od Geofondu, který je veřejně přístupný bez autorských omezení). Řešení osobně vidím v rozvoji elektronické formy výstupů.

3.3. Kontrolní stupeň výzkumu

Nejslabším článkem v rámci celkové strategie archeologického výzkumu historického jádra Prahy je stupeň kontrolní, a to jak jeho provázanost se stupněm administrativním, tak se stupněm realizačním. Zatím se v pražské administrativě kvůli nepropojení zákonů stavebního a památkového nepodařilo vytvořit automatickou zpětnou vazbu vyžadující pro kolaudaci stavby jako jeden z neopomenutelných podkladů potvrzení o provedení archeologického výzkumu, dokládající splnění jedné z podmínek stavebního povolení. V současnosti je vyžadováno spíše namátkově. Pokud se nedodrží podmínky provést na staveništi archeologický výzkum zjistí, tak jen náhodně nebo při namátkové kontrole, mimo kolaudační řízení, občas ještě v průběhu stavby.

Stejně tak kontrola realizačního stupně výzkumné akce není v praxi výzkumu historického jádra Prahy zaběhnutá. Požadavek, aby konkrétní výzkumné akce měly svého koreferenta, je uplatňován jen sporadicky, často na přání vedoucího akce. Absence systému koreferentů jako kontrolního mechanismu realizačního stupně výzkumu pocítujeme jako výrazný nedostatek pražského archeologického výzkumu v situaci, kdy se dostávají do neřešitelného rozporu aplikace podrobnějších exkavačních a dokumentačních metod s tlakem na co nejrychlejší a nejlevnější provedení výzkumu jako první zásadní dilema, před které je každý vedoucí výzkumu postaven. V nátlaku investora na rychlost provedení akce se často ustupuje zavedením dvousměnného provozu, v němž více než běžně stoupá závislost kvality výzkumu na jeho personálním obsazení. Osobně s víceměnným provozem v malostranských stratigraphách nemám dobré zkušenosti a potvrdilo se mi, že čím rychlejší provedení exkavace, tím nižší kvalita pramene a delší doba zpracování. Ani permanentní přítomnost vedoucího výzkumu (12–18 hodin denně po 3 dny) neuchránějí databázi výzkumu od zásadních chyb (i vedoucí je člověk).

Druhé dilema, které si musí každý vedoucí výzkumu vyřešit, je subjektivní osobní systém hodnot a vymezení pozice, kterou v něm realizace výzkumné akce zaujímá. Úkolů při realizaci akce i při kabinetní vědecké či pedagogické práci je celá řada a není v lidských silách při současném tempu terénní aktivity a současně hloubce specializace všechny úkoly zvládnout v nejvyšší kvalitě (schéma L).

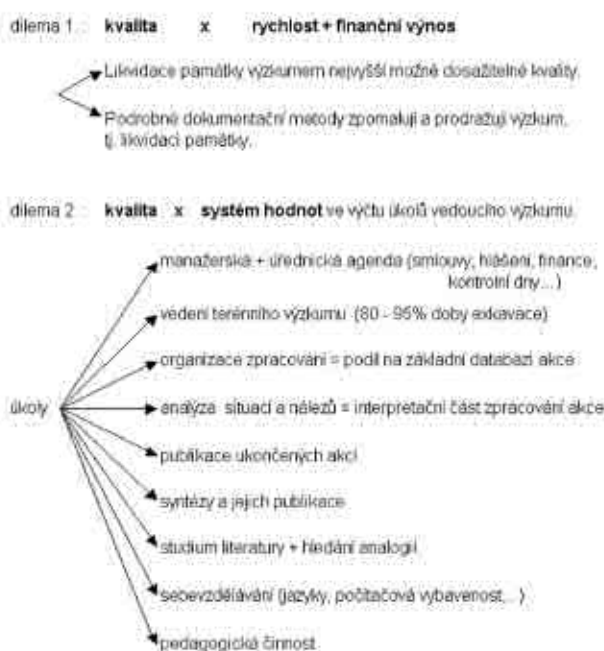
Premisa, že likvidace památky má probíhat výzkumem nejvyšší možné dosažitelné kvality, je v současnosti natolik subjektivní a nespecifikovaná, že má jen o něco méně výkladů než je terénních archeologů, kterých se dotýká. Udržet vysokou kvalitu likvidace archeologické památky by mělo být smyslem systému koreferentů, který by v podstatě usměrňoval zánik památky tak, aby se při její přeměně do listinné či elektronické podoby uchovávalo maximální množství archeologických informací nezávisle na osobních preferencích vedoucího jejího výzkumu. Na rozdíl od publikační, manažerské a pedagogické činnosti podíl archeologa

na vlastní realizaci akce není na první pohled vidět, a proto jak terénní část, tak zpracování jsou ty složky vědecké činnosti, kde lze nejnáze a s nejmenšími okamžitě viditelnými následky vyšetřit čas pro aktivity jiné. Cenou je však zničení či poškození historického pramene.

Přítomnost vedoucího výzkumu při terénních pracích je přínosná jednak pro provoz výzkumu z hlediska koordinace práce, rychlejšího postupu díky rychlejšímu rozhodování a vyšší zručnosti při dokumentaci, ale zejména je přínosná pro vyšší výpovědní hodnotu akce díky možnosti okamžitě reagovat na nečekané terénní podněty a nálezoové situace, na které technicky i personálně není předem připraven. Právě pro hledání otázek a následných odpovědí je podíl archeologa jako vědce se znalostí problematiky jak lokality, tak historického období, na terénním výzkumu naprosto zásadní. Klást otázky, na které má výzkum odpovédět, je možné předem. Vystihnout otázky neplánovaně, na které výzkum odpovédět může, lze v průběhu terénních prací i při zpracování. Při zpracování je však na jejich zodpovězení často již velmi pozdě, a proto zůstávají jako nové položené otázky pro další výzkum. V této souvislosti je možné jako příklad subjektivního ovlivnění vypovídací hodnoty výzkumu osobnosti jeho vedoucího použít objev malostranské rané středověké hradby. Zjistila jsem ji jako těleso se zetlelou roštovou konstrukcí při vyhodnocování stratigrafie ještě v průběhu exkavace díky mé neustálé přítomnosti v terénu a 10-14 hodinovým směnám. Kvůli interpretaci tohoto tělesa jsem nechala jižně od něho záměrně vyhloubit sondu, v níž objev příkopu jednoznačně odpovéděl na otázku funkce tělesa. Otázku předem nepoloženou, která se objevila jako reflexe konkrétní nálezoové situace. Troufám si tvrdit, že bez mého osobního nasazení, totiž v případě, že by výzkum prováděla subdodavatelská firma za mých občasných návštěv, by nebylo rozpoznáno horní patro roštu v posledním stadiu rozkladu dřev, neboť tak nenápadně anomálie by málokdy registroval a pokládal za nutné dokumentovat. Nebyl by také objeven příkop, neboť by nebyl hledán, a v důsledku toho by zastižená situace byla interpretována jako „těleso blíže neurčitelné, snad liniové stavby“.

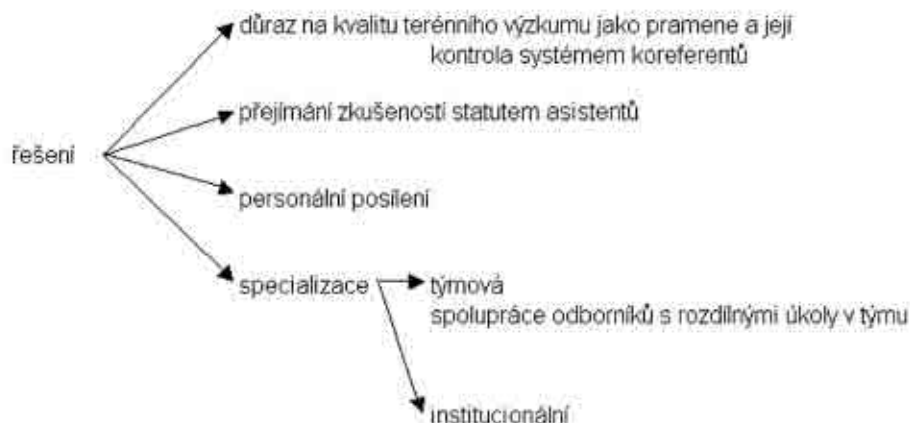
Dílema terénního archeologa v historickém jádru Prahy

schema L

Specifickým problémem spojeným s otázkou zajištění kvality provedení výzkumu je předávání zkušenosti a ochrana kvality pramene před začátečnickými chybami. Taktické postupy při realizaci výzkumné akce jsou již natolik specifikované, že je velmi riskantní v historickém jádru Prahy nechat vést výzkum bez předchozí praxe. V současnosti pokládáme na našem pracovišti za ideální, aby absolvent strávil jistý čas - cca dvou let - ve funkci asistenta výzkumu, aby se vyhnul zákonitým počátečním chybám, které poškodily mnohé z našich prvních plošných samostatně zkoumaných lokalit. Úbytek archeologických terénů v historickém jádru Prahy je v současnosti natolik razantní, že nemohou být prostorem výuky metodou vlastních chyb a omylů. Podobně i ke zpracovávání výzkumů staršího data je lepší přistoupit až po určité přípravě, neboť jestliže nebyla objevena chyba v době exkavace, těžko ji najde a vypořádá se s ní absolvent bez terénních zkušeností a znalosti projevů chyb v databázi výzkumu.

schema M

Diskutabilním řešením je otázka specializace, neboť každá důsledná specializace má i druhou stranu. Pokud by byla absolutní, může vést i ke zploštění pohledu a monopolizaci (pracovního postupu i názorů). I zde se jako účinný nástroj může uplatnit činnost koreferentů.

Strategie archeologického výzkumu historického jádra Prahy je téma velmi široké. Lze ho nahlížet z mnoha úhlů pohledu a v každém z nich se rýsuje prostor pro rozvinutí další vnitroboborové diskuse. Bylo by přínosem, kdyby se podařilo tomuto příspěvku některou z nich vyvolat.

Děkuji J. Havrdovi, L. Hrdličkovi, J. Podliskovi a M. Trymlovi za cenné podněty, připomínky k textu a některé formulace; J. Podliskovi navíc děkuji za odstavec o aplikaci metody vzorku na výzkumu v Ostrovni ulici a J. Havrdovi za shromáždění podkladů k **tabulce 1**.

Literatura:**Hrdlička, L. 1983**

Strategie a taktika současného archeologického výzkumu v historickém jádru Prahy.
AR 35, s.609–636.

Čiháková, J. 2001

Rané středověké fortifikace na jižní hranici pražského levobřežního podhradí.
Mediaevalia archaeologica 3, 29–135.

Frolik, J. 2002

Zamyšlení nad třetím svazkem sborníku „Mediaevalia archaeologica“.
K výsledkům výzkumů raně středověkého opevnění Pražského hradu a Malé Strany.
AR 54, 705–726.

Resumé:

Téma „Archeologický výzkum historického jádra Prahy“ je pro svou šíři uchopitelné různými způsoby. Jedním z nich je problematika odborné likvidace historických souvrství s cílem přeměnit stratigrafii historických terénů v listinný pramenný materiál. Z pohledu administrativního a odborného rozhodování lze vytknout několik klíčových míst, zásadně ovlivňujících podobu a využitelnost výsledného historického pramene.

Stejně jako na všech archeologických výzkumech, i při výzkumu historického jádra města je vypovídací hodnota výzkumu ovlivněna osobností jeho vedoucího a stylem jeho práce. Na rozdíl od výzkumu přírodovědného chybí při výzkumu archeologickém možnost revize a opakování, což ve spojení s destruktivním charakterem vede k vysoké subjektivitě archeologického výzkumu. Specifiky archeologického výzkumu historických jader měst je realizace výzkumu v žijícím městském organismu a uspořádání historických terénů principem tellové stratigrafie. To ho odlišuje od jiných typů archeologických výzkumů a jednoznačně určují jeho strategii a možnosti.

Základním rysem archeologického výzkumu historického jádra Prahy se stala orientace na provádění záchranných výzkumů, kdy v případě plošných výzkumů je výsledkem odborné likvidace historických terénů stavební jáma. Protože z provozních a personálních důvodů není možné provádět výzkumy na místech stavbou akutně neohrožených, probíhá v Praze prostřednictvím záchranných výzkumů na všech typech staveníšť (obr. B) systematický výzkum jejího historického jádra jako jediné lokality.

Strategii výzkumu v Praze výrazně ovlivňuje stavebník (determinanty z hlediska oboru vnější) a dosavadní rozvoj a stav znalostí oboru (determinanty oborové). Stavebník určuje místo, druh a rozsah zemních prací vyvolávajících výzkum, kvalitu výzkumu ovlivňuje mírou ochoty respektovat časové a finanční mantinely pro provedení výzkumu. Oborové determinanty vycházejí z aktuálního stavu geomorfologické rekonstrukce daného území, ze stavu zachování historických terénů v okolí akce a ze stavu jejich poznání.

Postup směřující k naplňování systematického výzkumu lokality prostřednictvím záchranných výzkumů se v Praze odehrává v několika stupních (obr. D). Na stupni administrativním (obr. E), realizačním (obr. F) a kontrolním. Na stupni administrativním stojí před Pražskou archeologickou komisí výběr akcí k výzkumu a volba instituce, v jejím rámci pak volba vedoucího výzkumu. Na stupni realizačním je vedoucí výzkumu postaven před sérií rozhodnutí od volby postupu výzkumu, formy dokumentace, formy základní databáze po způsob podchycení nových otázek výzkumu a testování použité terénní metody. I při zpracování výzkumu a jeho prezentaci vystupuje řada klíčových rozhodnutí ovlivňujících využitelnost pramene. Třetí - kontrolní stupeň strategie výzkumu, by měl zaručit co nejkvalitnější využití hodnoty pramene a tím jeho záchranu jak před stavebníkem a úřady, tak před archeologem samotným.

V rámci celkové strategie archeologického výzkumu Prahy je však kontrolní stupeň článkem výrazně nejslabším. Rozvojem metodiky terénního výzkumu a poznání oboru se stává problémem zajistit co nejvyšší možnou kvalitu provedení výzkumu a vytěžit maximum informací z destruovaných situací. M.j. z hlediska přesunu rozhodovacích pravomocí na technický personál, který nemůže využít (často ani identifikovat) jím nečekané nálezové situace pro řešení předem nestanovených otázek ještě v době exkavace. Jejich řešení je sice v terénní situaci obsaženo, ale není z nedostatku znalostí problematiky včas reflektováno a teprve po zpracování výzkumu se objevuje jako nově otevřená problematika pro další výzkum. Podíl vedoucího výzkumu na realizaci akce je dán jeho osobním systémem hodnot a priorit ve výčtu úkolů, který u terénního archeologa není krátký:

(manažerská + úřednická agenda = smlouvy, hlášení, finance, kontrolní dny stavby;
podíl na terénním výzkumu, který by měl dosahovat 80 - 95% doby exkavace;

organizace zpracování = podíl na základní databázi akce;
analýza situací a nálezů = interpretační část zpracování akce;
publikace ukončených akcí; syntézy a jejich publikace; pedagogická činnost;
studium literatury + hledání analogií;
sebevzdělávání jazyky + počítačová vybavenost; aj.).

Problémem je také předávání zkušeností a ochrana kvality pramene před začátečnickými chybami.

Zásadní dilema archeologického výzkumu historického jádra Prahy se v současné době začíná projevovat (a v budoucnu se patrně bude zvýrazňovat) v rozporu mezi požadavkem, aby likvidace památky probíhala výzkumem nejvyšší možné dosažitelné kvality, a tlakem na co nejkratší dobu trvání a nízké náklady výzkumu. Podrobné dokumentační metody zpomalují a prodražují výzkum, tj. likvidaci památky nejen při terénní části akce, ale i při zpracování. Vyřešení této nepřímé úměry mezi stoupajícími nároky na obsah pojmu kvalitně provedený výzkum a mezi jeho rychlostí a cenou již není možné jen v rámci archeologické obce, nýbrž je výrazně determinováno obecným klimatem ve společnosti a zejména v městském i státním správním aparátu. V případě historického jádra Prahy je nalézána společná řeč jen občas.

Archäologische Erforschung des historischen Kerns Prags – Strategie und Dilemma*

Das Thema „Archäologische Erforschung des historischen Kerns von Prag“ ist dank seiner Breite auf verschiedene Weise auffaßbar. Ein Aspekt ist die fachliche Liquidation historischer Schichtenfolgen mit dem Ziel, die Stratigraphie historischer Terrains in urkundliches Quellenmaterial umzuwandeln. Aus der Sicht der administrativen und fachlichen Entscheidung können mehrere Schlüsselmomente genannt werden, die das Aussehen und die Nutzbarkeit der erzielten historischen Quelle wesentlich beeinflussen.

Ähnlich wie auf allen archäologischen Grabungen ist bei der Erforschung des historischen Stadtkerns der Aussagewert der Grabung durch die Persönlichkeit ihres Leiters und des Stils seiner Arbeit beeinflusst. Zum Unterschied von der naturwissenschaftlichen Forschung gibt es bei der archäologischen Grabung keine Möglichkeit der Revision und Wiederholung, was gemeinsam mit dem Destruktionscharakter zur hohen Subjektivität archäologischer Forschung führt. Die Spezifika der archäologischen Erforschung von historischen Stadtkernen sind dagegen die Durchführung der Grabung in einem lebenden Stadtorganismus und die Anordnung historischer Terrains auf dem Prinzip der Tell-Stratigraphie. Diese Charakteristiken unterscheiden sie von anderen Typen archäologischer Forschungen und bestimmen eindeutig ihre Stratigraphie und Möglichkeiten.

Zum Grundmerkmal der archäologischen Erforschung des historischen Kerns Prags wurde die Orientierung auf Rettungsgrabungen, wo im Fall von Flächenfreilegungen das Ergebnis der Fachliquidation historischer Terrains eine Baugrube ist. Da aus Betriebs- und Personalgründen nicht möglich ist, Grabungen auf Stellen durchzuführen, die nicht unmittelbar durch den Bau gefährdet sind, verläuft in Prag die systematische Erforschung seines historischen Kerns als einer einzigen Fundstelle mittels Rettungsgrabungen auf allen Baustellentypen (**Abb. B**).

Die Grabungsstrategie wird in Prag stark durch den Bauherrn (äußere Determinanten) sowie durch den bisherigen Entwicklungsgrad und den Erkenntnisstand des Faches (Fachdeterminanten) beeinflusst. Der Bauherr bestimmt die Stelle, die Art und den Umfang von Erdarbeiten, die die Grabung veranlassen, die Qualität der Grabung beeinflusst er durch seine Bereitwilligkeit, die Dauer und Kosten der Grabung zu respektieren. Die Fachdeterminanten gehen von dem aktuellen Stand der geomorphologischen Rekonstruktion des gegebenen Gebiets, von dem Erhaltungsgrad historischer Terrains in der Umgebung und von ihrem Erkenntnisstand aus.

Die systematische Erforschung der Fundstelle mittels Rettungsgrabungen erfolgt in Prag stufenweise (**Abb. D**) – auf der administrativen (**Abb. E**), realisatorischen (**Abb. F**) und Kontrollstufe. Auf der administrativen Stufe wählt die Prager archäologische Kommission die durchzuführenden Grabungen und die zuständigen Institutionen einschließlich der Grabungsleiter. Auf der Realisatorischen Stufe steht dann der Grabungsleiter vor einer Serie von Entscheidungen von der Wahl der Grabungsmethode, der Form der Dokumentation und der grundlegenden Datenbasis bis zur Formulierung neuer Grabungsaufgaben und dem Testen verwendeten Terrainmethode. Auch bei der Bearbeitung und Präsentation der Grabung sind zahlreiche Entscheidungen zu treffen, die die Anwendbarkeit der Quelle beeinflussen. Die dritte Stufe – die Kontrolle der Grabungsstrategie – sollte die möglichst beste Nutzbarkeit der Quelle und damit ihren Schutz sowohl vor dem Bauherrn und den Behörden, als auch vor dem Archäologen selbst garantieren.

Im Rahmen der Gesamtstrategie der archäologischen Erforschung Prags stellt jedoch die Kontrollstufe das eindeutig schwächste Glied dar. Mit der Entfaltung der Methoden der Terrainforschung und mit der immer breiteren Fachkenntnis wird es problematisch, die möglichst hohe Qualität der Grabung zu gewährleisten und das Maximum von Informationen aus destruierten Kontexten zu gewinnen. Wegen der Verschiebung von Entscheidungskompetenzen auf das technische Personal können z.B. unerwartete Fundsituationen für die Lösung der vorher nicht formulierten Fragen während der Freilegung nicht ausgenutzt und manchmal sogar nicht identifiziert werden. Die Antwort darauf ist zwar in der Terrainsituation enthalten, aber wegen mangelhafter Kenntnis der Problematik wird sie nicht rechtzeitig festgestellt und erst nach der Bearbeitung der Grabung erscheint sie als eine neue offene Problematik für künftige Forschungen. Der Anteil des Grabungsleiters an der Realisation der Grabung ist durch sein persönliches Wertesystem und seine Prioritäten in Aufgaben gegeben, die bei jedem Terrainarchäologen zahlreich sind (Manager + Beamtingeschäfte = Verträge, Meldungen, Kontrolltage auf der Baustelle; Anteil an der Grabung, der 80–95 % der Grabungszeit ausmachen sollte; Organisation der Grabungsbearbeitung = Teilnahme an der grundlegenden Databasis der Grabung; Analyse von Situationen und Funden = Interpretation der Bearbeitung; Publikation der durchgeführten Grabung; Synthesen und ihre Veröffentlichung; Literaturstudium + Suche nach Analogien; Weiterbildung in Fremdsprachen und Rechenverfahren; pädagogische Tätigkeit u.a.). Ein weiteres Problem stellt die Weitergabe von Erfahrungen und der Schutz der Qualität der Quelle vor Anfängerfehlern dar.

Das Grunddilemma der archäologischen Erforschung des historischen Kerns Prags kommt gegenwärtig zum Ausdruck (und in Zukunft immer stärker) im Widerspruch zwischen der Anforderung, daß die Rettungsgrabung in möglichst hoher Qualität durchgeführt werde und andererseits möglichst kurz und billig sei. Detaillierte Dokumentationsmethoden verlangsamen und verteuern die Grabung, d.h. die Liquidation des Denkmals nicht nur während der Terrainforschung, sondern auch bei deren Bearbeitung. Die Lösung dieser indirekten Proportionalität der steigenden Anforderungen an eine qualitätsvolle Grabung und deren Geschwindigkeit und Preis ist nicht mehr im Rahmen der Archäologie möglich, sondern ist deutlich durch das allgemeine Klima in der Gesellschaft und besonders im städtischen und staatlichen Verwaltungsapparat determiniert. Im Fall des historischen Kerns Prags wird eine gemeinsame Sprache nur ab und zu gefunden.